

Hoššo, Jozef

Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku

Archaeologia historica. 1983, vol. 8, iss. [1], pp. 215-232

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139456>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku

JOZEF HOŠŠO

Medzi stredovekými remeslami zaujíma osobitné postavenie hrnčiarstvo, ktoré okrem potravinárskych a odevných výrobných činností produkovalo najmasovejší tovar dennej spotreby. Relatívne krátka životnosť hlineného riadu, okrem výnimočných prípadov bez možnosti sekundárneho použitia základnej suroviny a anorganické chemické zloženie s fyzikálnymi vlastnosťami vypáleného črepu, sú príčinou najpočetnejšieho výskytu tohoto produktu ľudskej práce v archeologických nálezoch. Na druhej strane tvárnosť hlineného cesta dovoľovala citlivé reagovanie na požiadavky spotrebiteľa a na rozdiel od väčšiny iných remesiel prekonáva hrnčiarstvo v pomerne krátkom úseku vrcholného stredoveku výrazné zmeny v technológii výroby i morfológií.

Prvé publikované správy o nálezoch stredovekej keramiky na území Slovenska a pokusy o ich odborné zhodnotenie, podobné ako i v susedných štátoch, pochádzajú už z konca minulého storočia. Krátko po prvých prácach, na prelome storočí vyšla z pera P. Socháňa (Socháň 1900) i syntéza o vývoji stredovekej keramiky na Slovensku, na ktorú takmer až o polstoročie nadviazala E. Kraskovská (Kraskovská 1948—49). Hromadiace sa náhodné nálezy a hlavne realizované vykopávky od 50-tich rokov, umožnili vznik viacerých monotematických štúdií o stredovekej keramike a tiež monografických publikácií systematických historickoarcheologických výskumov. Z nich sú zvlášť významné práce B. Pollu (Polla 1962b; 1971; 1979), v ktorých autor analýzou veľkých keramických súborov priniesol zásadné nové poznatky o stredovekom hrnčiarstve.

Predkladaný príspevok má za cieľ načrtnúť vývoj stredovekej keramiky na Slovensku, v nadväznosti na dosiahnuté výsledky a na základe dostupného trojrozmerného materiálu. Okrem publikovaných nálezov bola použitá analýza z veľkej časti doteraz nepublikovaného materiálu zo zbierok múzeí, Archeologického ústavu SAV a z autorových terénnych výskumov v spolupráci s ústavmi pamiatkovej starostlivosti.

Pri voľbe časového úseku v sledovaní otázky vývoja stredovekej keramiky, zameral som svoju pozornosť na obdobie dovŕšenia sociálnoekonomického vývoja stredovekej Európy. Toto vymedzenie sa zhoduje s druhou skupinou stredovekého hrnčiarstva podľa B. Pollu (Středověká keramika 1963, s. 25). Podľa tohto bádateľa jej spodná hranica leží pri polovici 13. stor., kedy po tatárskom plene začína výrazná domáca a cudzia kolonizácia a horná hranica leží na prelome 15. a 16. stor., kedy začína výroba tzv. ľudovej keramiky.

Vznikanie znakov, ktoré charakterizujú keramiku vrcholného stredoveku, môžeme však sledovať na Slovensku už od konca 12. stor. Už v tomto období sa vyskytuje iba v malom množstve alebo úplne chýba prímies sliedy v hline, ktorá bola typická pre veľkomoravskú a povelkomoravskú keramiku. Obtáčanie celých stien nádob, ktoré odzrkadľuje zdokonalenú techniku tvarovania vrcholného stredoveku, tiež prevláda už pred 13. stor. Okrem toho, výraznejšie ako

dovtedy, vypaľujú hrnčiarri v peciach s obmedzeným prístupom vzduchu, čo sa prejavilo tmavším a často i rovnomerným sivým odtieňom. Na juhu stredného a východného Slovenska zas hrnčiarri nahradili dovtedy používanú farebnú hlinu bielo sa pálliacmi flmi.

Ďalšie výrazové prvky keramiky vrcholného stredoveku nachádzame v jej morfológií. Na juhozápade Slovenska v profilácii okrajov dominuje ovalenie a na ostatnom území duté zalomenie (dohora vytiahnutý okraj), čo o. i. môžeme považovať za doklad masovejšieho používania hlinených pokrývok ako v predchádzajúcom období. Okrem pokrývok nachádzame v typologickej palete i iné dovtedy zriedkavé alebo neznáme nádoby: fľaše, misky, šálky, džbány a naopak zanikajú v južnej časti Slovenska dovtedy rozšírené závesné kotlíky. Vo výzdobe, v kontexte s dokonalejšou technikou formovania na kruhu, prevláda jednoduché horizontálne rytie a úplne sa stráca viacnásobná vlnovka a vkolkovaná výzdoba ozubeným kolieskom. So všeobecným prevládnutím týchto znakov na celom území Slovenska však môžeme rátať až v priebehu 13. stor.

Vzhľadom k tomu, že Slovensko ležalo v stredoveku na križovatke viacerých kultúrnych prúdov, že na jeho geograficky členitom území sa vyskytujú rôzne druhy hlin, tempo sociálneho vývoja jednotlivých oblastí bolo diferencované a okrem tohoto tu pôsobil i subjekt hrnčiara, charakterizuje vývoj stredovekej keramiky u nás množstvo výrazových prejavov. Medzi nimi najviac možností ku generalizovaniu dávajú zmeny v technológii výroby, ktoré sa často výrazne odzrkadľovali i v samotnej morfológií. Na základe tohoto môžeme rozdeliť vývoj hrnčiarstva vrcholného stredoveku, s predpokladanou toleranciou časových rozdielov v niektorých regiónoch, na celom území Slovenska do troch etáp. V prvej etape od konca 12. až polovice 13. stor. po polovicu 14. stor. vedľa pribúdajúcich znakov vrcholného stredoveku sledujeme prežívanie i niektorých starších, hlavne výzdobných prvkov. V druhej etape od polovice 14. po polovicu 15. stor. bol zavŕšený vývoj technológie stredovekého hrnčiarstva a všetkých jeho základných typov. V tretej etape v druhej polovici 15. a na začiatku 16. stor. dochádza k všeobecnému rozšíreniu nových technologických postupov z predchádzajúcej etapy a pestrosť tvarov nádob i výzdoby dosahuje svoj vrchol. V neskoršom vývoji hrnčiarstvo produkuje už tzv. ľudovú keramiku, o ktorej poznatky v najstaršom období sú iba torzovité, v dôsledku nedostatku spracovaného materiálu a z toho vyplývajúceho nezáujmu o ňu zo strany archeológov i etnografov.

Etapy vývoja

V prvej etape vývoja keramiky vrcholného stredoveku na Slovensku základným typom a v pravom slova zmysle univerzálnou nádobou bol hrniec, podobne ako v staršom období. Medzi tvarmi hrcov stále prevládajú tie, ktoré mali vydutinu tesne nad polovicou výšky tela (vajcovité) a zároveň častejšie ako v minulosti sa vyskytujú súdkovité s vydutinou v strede a so širokým dnom. Ústie, v predchádzajúcom období prevažne nízke, už v 13. stor. je vysoké a výrazne lievikovité roztvorené (obr. 2:1; 3:1).

Ostatné typy nádob sa do polovice 14. stor. vyskytujú iba sporadicky. Misky sú priamym pokračovaním vo vývoji staršej tradície a z nich sa vyvinuli i kuželovité pokrývky, ktoré na začiatku etapy majú iba mierne odsadený okraj úzkeho dna bez vyvinutého gombíkovitého držadla. Z misiek sú odvodené i ploché miskovité pokrývky juhozápadného Slovenska. Až od 13. stor. poznáme zo Slovenska miskovité osvetľovacie kahančeky s charakteristickým vytiahnutím okraja do výlevky. V južnej časti stredného a východného Slovenska prežívajú

svoju renesanciu fľašovité tvary a spolu s touto nádobou sa tu vyskytuje i šálka (obr. 4:4, 6, 7). Ako nový stredoveký typ vystupuje už v tejto etape džbán a pohár. Džbány vyrábali najskôr (už od začiatku 13. stor.) hrnčiar na území Bratislavy, čo dokladajú nálezy z Jiráskovej a Ondrejskej ulice a z Primaciálneho námestia (obr. 2:8; Vallašek—Plachá 1971; Piffli 1965), ktorých analogické tvary poznáme i z Budínskeho hradu (Zolnay 1977, tab. 48:50). Ku koncu etapy vyrábali džbány už i na severnom Slovensku (Polla 1962b, s. 114). Ako poháre do 14. stor. používali predovšetkým malé hrncovité nádoby a iba výnimočne sa vyskytujú tzv. gotické poháre s miernou esovitou profiláciou (obr. 2:10).

V technológii môžeme sledovať zdokonalenie vo všetkých troch základných výrobných fázach: príprave hliny, formovaní i vypaľovaní. V zložení hliny, hlavne v druhej polovici etapy, je výrazne zastúpený vysoko plastický íl a kremenná drť, prípadné hrubozrný piesok, bez ostatných neplastických škodlivín (sliedy, organických látok a pod.), čo sa prejavuje ostrým lomom črepu. Podľa pravidelného hrnčiarkeho rukopisu na vnútornej strane dno a na celých stenách nádob predpokladáme používanie kruhu s malou vibráciou, na ktorom hrnčiar formoval z pásov lepením a vyťahovaním. Pri pomerne rýchlej rotácii kruhu dával hrnčiar v zdobení prednosť jednoduchej závitnici, najskôr po celom tele, neskôr iba na pleciach a vydutine (obr. 4:1, 7). Iba zriedkavo zdobili rytou vlnovkou, ktorá často tvorila iba hornú líniu závitnice alebo v špirále zdobila telo (obr. 3:1), príp. v tejto etape zaujímavým pásom vrypov nad závitnicou. Nádoby po vyformovaní a zdobení z kruhu strhávali a bežné sú ešte i stopy po podsýpke. Vypálenie nádob, vyrobených z farebných hlien je prevažne tmavé s prevládajúcim sivým odtieňom. Súbežne však pretrvávajú i svetlý hnedý alebo hnedočervený oxydačne vypálený črep.

Do konca etapy nachádzame na celom území Slovenska plastické značky na dnách (najčastejšie okolo 5 %), predovšetkým v tvare kríža v kruhu alebo jednoduchého kríža, ktoré vyrýval hrnčiar do dnu svojho kruhu predovšetkým vo vzťahu k výrobnému nástroju. Súčasne so značkami na dnách, na juhozápadnom Slovensku vyrývali a v druhej polovici etapy i vyrážali hrnčiar geometrické alebo heraldické znaky na okraje, výnimočne i na dná alebo steny nádob, ako ochrannú známku kvality (obr. 2:2, 4).

V druhej etape po polovici 14. stor. dochádza k postupnému výskytu všetkých základných typov stredovekej keramiky na celom území Slovenska — najskôr v prostredí miest a feudálnych sídel. Hlavným typom zostáva i naďalej hrniec, ale jeho pestrá tvarová paleta sleduje viac ako predtým špecifickú stránku použitia. Napríklad štíhle tvary s úzkym dnom svedčia o používaní pri úschove potravín alebo bohato zdobený hrniec s okrajom vytlačeným do výlevky a bez dutej profilácie pre vsadenie pokrývky, nájdený vo Filakove, odporuje praktickému použitiu pri príprave jedla v otvorenom ohni (obr. 4:3). Bez ohľadu na tvary a veľkosť, začína sa v druhej etape vyskytovať prídavný článok — ucho.

V druhej etape sa rozrastá i paleta typov kuchynskej keramiky. Okrem hrncov začali hrnčiar vyrábať po polovici 14. stor. hlboké misky, z ktorých sa vyvinuli na juhozápade panvice s plnou rúčkou na okraji (obr. 2:12) a ku koncu etapy i panvice na nôžkach.

Stolová keramiku reprezentujú už vyvinuté tvary džbánov so širokou tvarovou paletou a vedľa nich na juhu sa vyvíjajú fľašovité nádoby. Poháre sa svojim tvarom už výrazne vzdialili hrncovitým nádobkám. Okrem esovite profilovaných, tzv. gotických pohárov, koncom etapy vyrábali hrnčiar i lievikovité tvary. Súčasne sa stretávame so zdobením ústia pohárov pretláčaním do troch až šiestich lalokov (najčastejšie štyroch) .

Dokonalá praktická znalosť fyzikálnych a chemických vlastností hrnčiarkej hliny odzrkadlila sa priamo už v diferencovanej voľbe prímiesy ostridla, prispôsobeného hrúbkou zrna jednotlivým druhom nádob. Napríklad v črepe hlbokých mís rozmer zrn kremeňa dosahoval 3 až 5 mm a v jemne plavenej hline stolovej keramiky ani 1 mm (Hlinka—Hoššo 1980, s. 242; Polla 1962, s. 114). Rovnomerný jemný hrnčiarsky rukopis po celej ploche stien, predovšetkým na stolových nádobách, svedčí o používaní kruhu s rýchlou rotáciou. Menšie tvary hrnčiari už vytáčali z jednej hrudky hliny a podľa stôp na dnách niektorých pohárov a gombíkovitých držadiev pokrývok, po vytočení zrezávali. Odzrkadlením výrazných zmien vo formovaní nádob v prvej polovici 15. stor. je i výrazný kvantitatívny nárast spôsobov profilácie okrajov v skúmanom súbore z Liptova, ako prejav nedostatočného ovládania citlivého profilovania okrajov pri rýchlych obrátkach. Tiež spôsob výzdoby prispôbili hrnčiari zrýchlenej rotácii kruhu a preto úplne prevláda husto rytá závitnica, najčastejšie v širokých žliabkoch na pleciach nádob (obr. 3:5; 4:6).

Pri vypaľovaní kládli hrnčiari väčší dôraz ako v prvej etape na rovnomerné sivé sfarbenie črepu. Redukčné vypaľovanie úžitkovej keramiky bolo azda tiež jednou z príčin, pre ktoré v tejto etape ešte nenachádza na ňom svoje uplatnenie glazúra, hoci podľa kachlíc a ojedinelých, mincami datovaných, nálezov, poznali jej výrobu už v prvej polovici 15. stor. (Polla 1971, s. 105).

Plastické značky na dnách, ktoré boli bežné ešte v prvej etape, vyskytujú sa po polovici 14. stor. iba výnimočne, ale podľa nálezov z hradu v Kremnici medzi ktorými je tiež znútra glazovaný hrniec, treba rátať s ich zriedkavým prežívaním až do 15. stor. V priebehu celej druhej etapy značkovali svoje výrobky iba hrnčiari na juhozápadnom Slovensku kolkami s geometrickými alebo heraldickými motívami.

V tretej najkratšej etape dosiahol vývoj stredovekej keramiky svoj vrchol v bohatosti typov, tvarov, výzdoby i technickej úrovni. Okrem charakteristických typov stredovekého hlineného riadu — hrncov, hlbokých mís, panvíc, pokrývok, osvetľovacích kahančekov, džbánov a pohárov, objavuje sa po polovici 15. stor. tiež plytký tanier s esovite profilovanými stenami, aký sa bežne vyskytuje s bohatým polychrómnym dekorom až v ľudovej keramike. Zo Slovenska poznáme doteraz iba dva fragmenty týchto nádob z navážok hradu v Kremnici (Hoššo 1981, s. 462). Skutočnosť, že takýto tvar stolovej nádoby používali už pred 15. stor., dokladajú drevené taniere úplne podobné hlineným, ktoré našli na Budínskom hrade (Irásné Melis 1973, obr. 15, 17). Chýbanie hlinených tanierov v staršom období vysvetľuje náročnosť vytáčania nízkych širokých tvarov, vyžadujúce zvlášť vyspelú kruhársku techniku, ktorá okrem subjektívneho faktora závisela i od technickej dokonalosti kruhu.

Pestrosť tvarov a výzdoby v tretej etape demonštruje predovšetkým stolová keramika. Medzi džbánmi sa vyskytujú vedľa seba baňaté guľovité i štíhle iba mierne vyduté tvary (obr. 3:10, 13; 5:1, 9; 6:11). Ešte pestrejšia je tvarová paleta pohárov, medzi ktorými nachádzame jednoduché štíhle hrncovité tvary s vysokým lievikovitým hrdlom a nízkym guľovitým alebo štíhlým súdkovitým telom, jednoduché lievikovité alebo valcovité, široké kalichovité i štíhle gracilne profilované gotické poháre (obr. 2:9; 3:11, 12; 5:6, 7; 6:9, 10).

Vo výzdobe prežíva svoju renesanciu vkolokovaný ornament kolleskom, ktorý sa sporadicky vyskytuje už na konci druhej etapy. Paleta vkolokovaných výzdobných motívov je pestrá a bohatý ornament často zdobí povrch nádob v širokých pásoch. V niektorých prípadoch zdobili tiež ornamentom, ktorý vyrážali samostatným typárilom. V rytej výzdobe, vedľa prevládajúcej závitnice alebo jedného až troch žliabkov pod hrdlom nádoby, nachádza opäť uplatnenie viacnásobná

vlnovka a vrypy, ktorými už pred polovicou 15. stor. začali zdobiť uchá džbánov. Pre túto etapu je charakteristická i plastická výzdoba pretláčaním okrajov ústí, príp. okrajov úch, nalepovaním plastických líšt, terčikov (najčastejšie v tvare malín), zvislým hranením stien a tiež horizontálnym profilovaním stien nádob.

Vrchol dokonalosti dosiahla aj technológia výroby. Technika vytáčania sa po polovici 15. stor. všeobecne rozšírila, o čom svedčia výrazné stopy hrnčiarkeho rukopisu a zrezávania na dnách všetkých typov nádob. Vyspelej kruhárskej technike zodpovedá i vysoká plasticita hlin s optimálne voleným množstvom a zrnom pridávaných ostridiel. Zvláštnu pozornosť venovali hrnčiari vypáleniu, ktoré bolo hlavnou známkou kvality. Rovnomerne sfarbený sivý črep vypálili často až do oceľového lesku pri dosiahnutí hranice syntrovania (povrch je mierne roztavený bez deformácie tvaru). Ochranou známkou dokonale redukčne vypálenej keramiky, niekedy i s prímiesou grafitu, boli na juhozápade v tejto etape stále pretrvávajúce značky s geometrickým alebo heraldickým motívom.

V tretej etape dochádza ku glazovaniu i bežného hlineného riadu. Typické je pre panvice na nôžkach, z ktorých iba ojedinelé exempláre neboli z vnútornej strany vylievané. Tiež dva známe fragmenty tanierov z tohoto obdobia sú glazované. Medzi ostatnými typmi nádob je zastúpené iba malé percento glazovaných kusov: poháre obojstranne alebo zvonku, hrnce znútra, džbány znútra alebo zvonku a hlboké misy z obidvoch strán. Glazovanie je monochrómne, prevažne zelené a len málokedy hnedé alebo žltohnedé. Iba v niektorých prípadoch na pohároch z Liptova zvyrazňuje čierna glazúra plastickú výzdobu nalepovanými malinami na hnedom podklade stien.

Hornú hranicu tretej etapy keramiky vrcholného stredoveku charakterizuje postupný prechod k jednoduchým tvarom bez výzdoby. Prežívajúce tradície stredoveku môžeme vidieť i potom v zdobení vkolokovaným ornamentom na keramike z Liptovského Hrádku alebo na nádobách z cintorína v Krásne, datovaných mincami do 16. a 17. stor. (Krupica 1978, s. 186). Tiež vypaľovanie v redukčnej atmosfére v niektorých oblastiach Slovenska môžeme dať do súvisu s dedičstvom stredovekých hrnčiarov, i keď od 16. stor. je redukčné vypaľovanie spojené so zadymovaním a novým lešteným ornamentom alebo celým povrchom. Podľa mladšieho etnografického materiálu môžeme tiež predpokladať, že jednoduchosť a uniformita tvarov bola výsledkom vzniku funkčne vyhranených typov a tvarov nádob v omnoho väčšej miere ako v stredoveku.

Hlina, z ktorej od 16. stor. nádoby vytáčali, obsahuje vyššie percento piesku, čo sa prejavuje suchým lomom črepu a tiež lepšou priľnavosťou glazúry. Vypálenie je prevažne jasné tehlovočervené. Glazovanie, niekedy i polychrómne, nachádzame predovšetkým na stolovej keramike. Kuchynský riad i naďalej zostával zo začiatku bežne neglazovaný alebo ho vylievali iba z vnútornej strany a zvonku pri ústí.

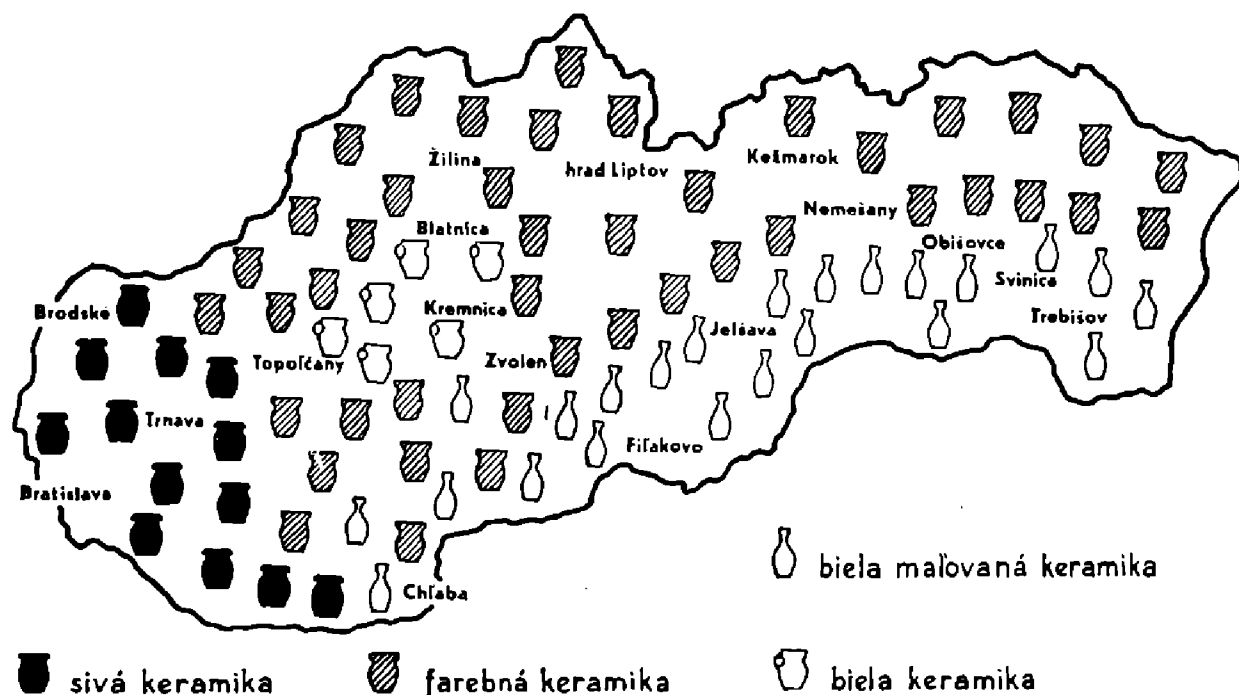
I v 16. stor. a neskôr značkovali hrnčiari svoje výrobky typáriom na hornej strane ucha alebo dne. Na juhozápadnom Slovensku začali koncom storočia používať firemné značky s monogramom, ktorými nadviazali na staršiu tradíciu tzv. kolkovanej keramiky. Tiež na ostatnom území Slovenska sa objavujú vkolokované značky bez staršej tradície. Tvorila ich jednoduché geometrické obrazce (najčastejšie rozетка), iba výnimočne rastlinný motív a ich význam bol pravdepodobne iba symbolický.

Územné okruhy

Už v prehľade vývojových etáp keramiky vrcholného stredoveku na Slovensku bola naznačená existencia regionálnych zvláštností na našom území, podobne ako v ľudovom i profesionálnom umení, architektúre a pod. Sledovanie širších územných okruhov so spoločným alebo príbuzným prejavom sťažuje pomerne ľahká dostupnosť základných hrnčiarских surovín, dreva a hlíny aj v odľahlých, sociálne izolovaných oblastiach. Preto za hlavný deliaci komponent som zvolil farbu hlíny a črepu. Podľa tohoto sa člení územie Slovenska na dve veľké oblasti: na oblasť s keramikou s farebným črepom (hlína má vysoký obsah farbivých kyslíčnikov), ktorá zaberá celé územie západného a približne severnú polovicu stredného a východného Slovenska a na oblasť s keramikou so svetlým až bielym črepom na juhu stredného a východného Slovenska. V rámci týchto oblastí môžeme vyčleniť okruh s farebnou keramikou na severozápade a severe, okruh so sivou keramikou na území Bratislavy a juhozápadného Slovenska, okruh s bielou keramikou na juhu stredného a východného Slovenska a na okruh s bielou keramikou, ktorý sa vytvoril na prelome 14. a 15. stor. na území bývalého horného Tekova, hornej Nitry a horného Turca (obr. 1).

Oblasť Bratislavy a juhozápadného Slovenska je súčasťou rozsiahleho územia s výskytom farebných hrnčiarских hĺn. Najviac nálezov tohto okruhu sivej keramiky pochádza z mestského prostredia: Bratislavy (Polla 1979, autor tu uvádza ďalšiu literatúru), Hlohovca (Polla—Rejholec 1961) a Trnavy (Hoššo 1970). Početné sú i nálezy z vidieckeho prostredia a opevnených sídel: Budmerice (Polla 1959), Gajary (Polla 1962), Križovany nad Dudváhom, Trakovice (materiál je v zbierkach AŮ SAV).

Okruh sivej keramiky šírkou typologickej a tvarovej palety nádob, vyspelou technológiou výroby a tzv. značkovanou keramikou dokladá vyššiu remeselnú výrobu hrnčiarstva ako na ostatnom území Slovenska. Z morfológických znakov je pre okruh špecifická profilácia okrajov hrncov ovalením, ktoré prevládajú od začiatku prvej etapy (obr. 2:1—3). Mimo okruhu sa nevyskytuje ani odsadenie hrdla zalomením od tela, ktoré má prevažne súdkovitý tvar. Tiež iba

Obr. 1. Mapa územných okruhov keramiky v tretej vývojovej fáze (druhá polovica 15. stor.).

v tomto okruhu vyrábali ploché miskovité pokrývky, ktoré lepšie dosadali k ovalenému okraju hrncov a ich výroba bola jednoduchšia ako kužeľovitých pokrývok. Tieto po ovládnutí techniky vytáčania v 15. stor. postupne úplne nahradili miskovité pokrývky. Náplň špecifických tvarov uzatvárajú panvice bez nožičiek a hrubostenné valcovité zásobnice (obr. 2:4, 12). Z dielčích znakov môžeme zdôrazniť pridávanie krátkej úchytky k okraju miskovitých kahančekov alebo vyťahovanie ich okrajov do troch až štyroch drobných výlevok (obr. 2:11). Špecifickým znakom je i hladký povrch stien nádob, iba jednoduchý spôsob zdobenia širokými vodorovnými pásmi, ktoré vznikali uberaním povrchu plášťa stien hrncov a džbánov (obr. 2:1), alebo zvýraznenie tektoniky nádoby jednoduchou ryhou pod hrdlom (obr. 2:2, 3).

Už od prelomu 12. a 13. stor. v tomto okruhu hrnčiarri vypaľovali keramiku bežne v redukčnej atmosfére a dosahovali charakteristické sivé sfarbenie črepu. Ojedinele pridávali do hliny i grafit. Od začiatku 13. stor. ochranným znakom tohoto sivého riadu boli najskôr vyrývané, neskôr vyrážané značky.

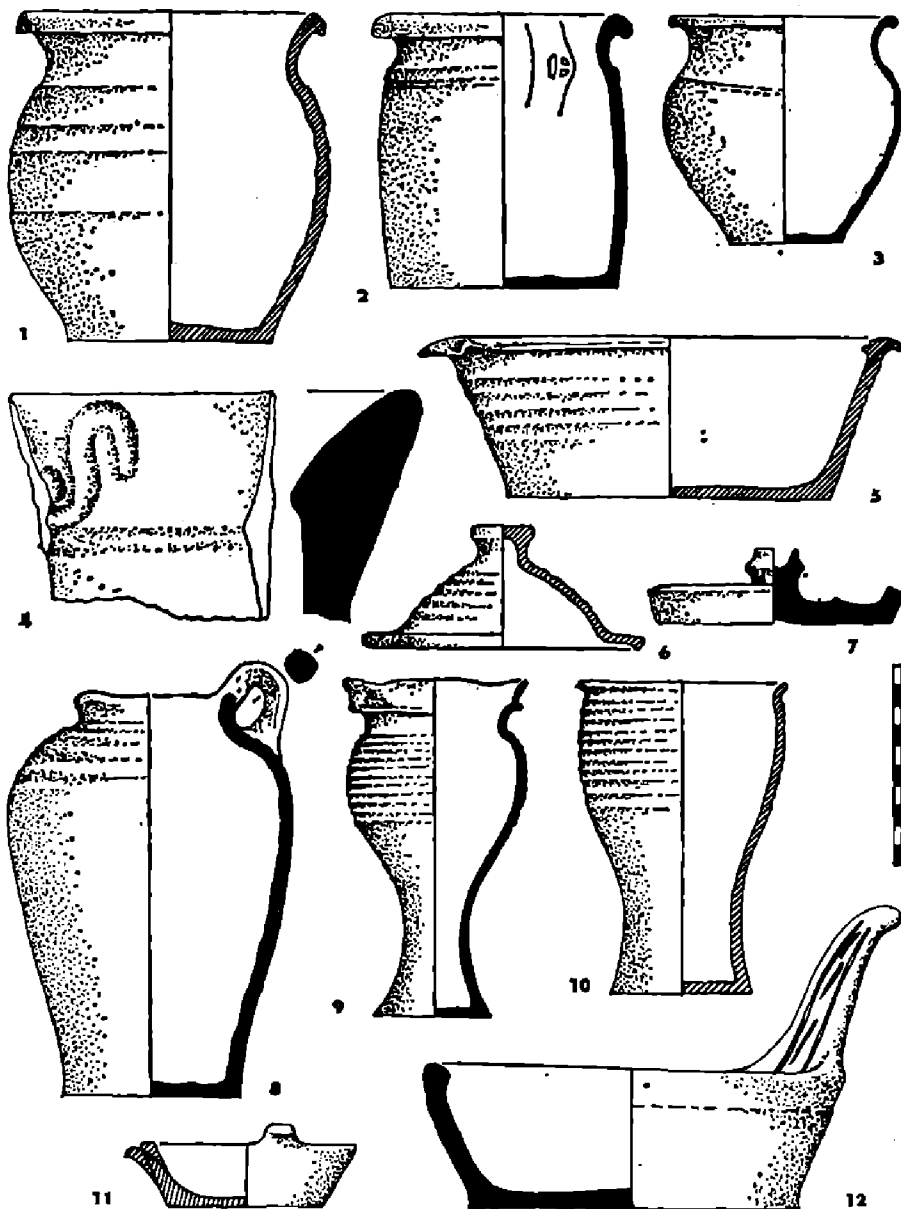
Hranicu rozšírenia špecifických znakov sivej keramiky na severe určuje predovšetkým bohatý materiál z Trnavy, jedného z najvýznamnejších hrnčiar-ských stredísk na Slovensku (Jeršová 1960), Trakovíc a Hlohovca. Smerom na východ prevláda sivá keramika približne po Dunajskú Stredú (Hanuliak 1980). V oblasti Komárna a Nových Zámkov je už výrazne pomiešaná s okruhom s farebnou keramikou a zasahuje sem ojedinele i okruh s bielou maľovanou keramikou, ktorá úplne vytláča sivú na sútoku Ipľa s Dunajom (Hanuliak—Zábojník 1981, s. 507; Hoššo 1971). Smerom na západ nadväzuje okruh na moravský materiál a najviac spoločných znakov bez hraníc nachádzame v Rakúsku, pôvodnom stredisku tejto keramiky.

Na rozdiel od okruhu so sivou keramikou, ktorý sa rozprestieral v rovinnom teréne, okruh keramiky s farebným črepom, okrem južného výbežku medzi Hronom a Váhom, pokrývajú horské chrbáty. Obraz stredovekého hrnčiarstva na tomto širokom území najlepšie ilustrujú veľké nálezové súbory z územia Liptova (zbierky Liptovského múzea v Ružomberku) a Spiša (Polla 1962b, 1971). Z ostatnej časti okruhu poskytujú menšie celky a náhodné nálezy iba torzovitý a značne roztrieštený obraz. Napriek tomu môžeme sledovať viaceré spoločné znaky.

Pre hrnce s rôzne profilovaným ústím je typické prevládanie duto profilovaného okraja, často s okružím, zriedkavejšie sú iba zdurením zosilnené alebo jednoducho zrezané (Polla 1971, s. 104). Ich telo má prevažne bežný tvar s vydutinou nad polovicou výšky. Iné typy kuchynskej keramiky tvorili kužeľovité pokrývky, hlboké misky a panvice na nôžkach. Stolovú keramikú reprezentujú džbány rôznych tvarov a poháre, medzi ktorými sú zastúpené všetky známe tvary.

Výzdoba je v porovnaní s juhozápadom bohatšia svojím výskytom i obsahom. Najčastejšie zdobili rytou závitnicou, približne do polovice 14. stor. bežne kombinovanou s vlnovkou, príp. radom vrypov, neskôr vo forme hustého žliabkovania obiehala v páse vydutinu nádob, predovšetkým hrncov. V tretej etape vývoja sa vyskytli všetky druhy plastickej pozitívnej i negatívnej výzdoby. Zvlášť rozmanité, ako to dokumentuje materiál z hradov Liptov a Likava, boli motívy vkoľkovaného ornamentu.

Redukčné vypaľovanie, ktoré prevládalo na juhozápade cez celý vrcholný stredovek, v tomto okruhu sa masovo šíri až po polovicu 14. stor. Najvýraznejšie sa prejavilo na západe, kde významným hrnčiar-ským strediskom bola Žilina (Jeršová 1970). Vo východnej časti vypaľovali hrnčiarri i potom bežne v oxydač-keramikú (Polla 1962b, s. 115). Tento stav korešponduje, podobne ako ostatné

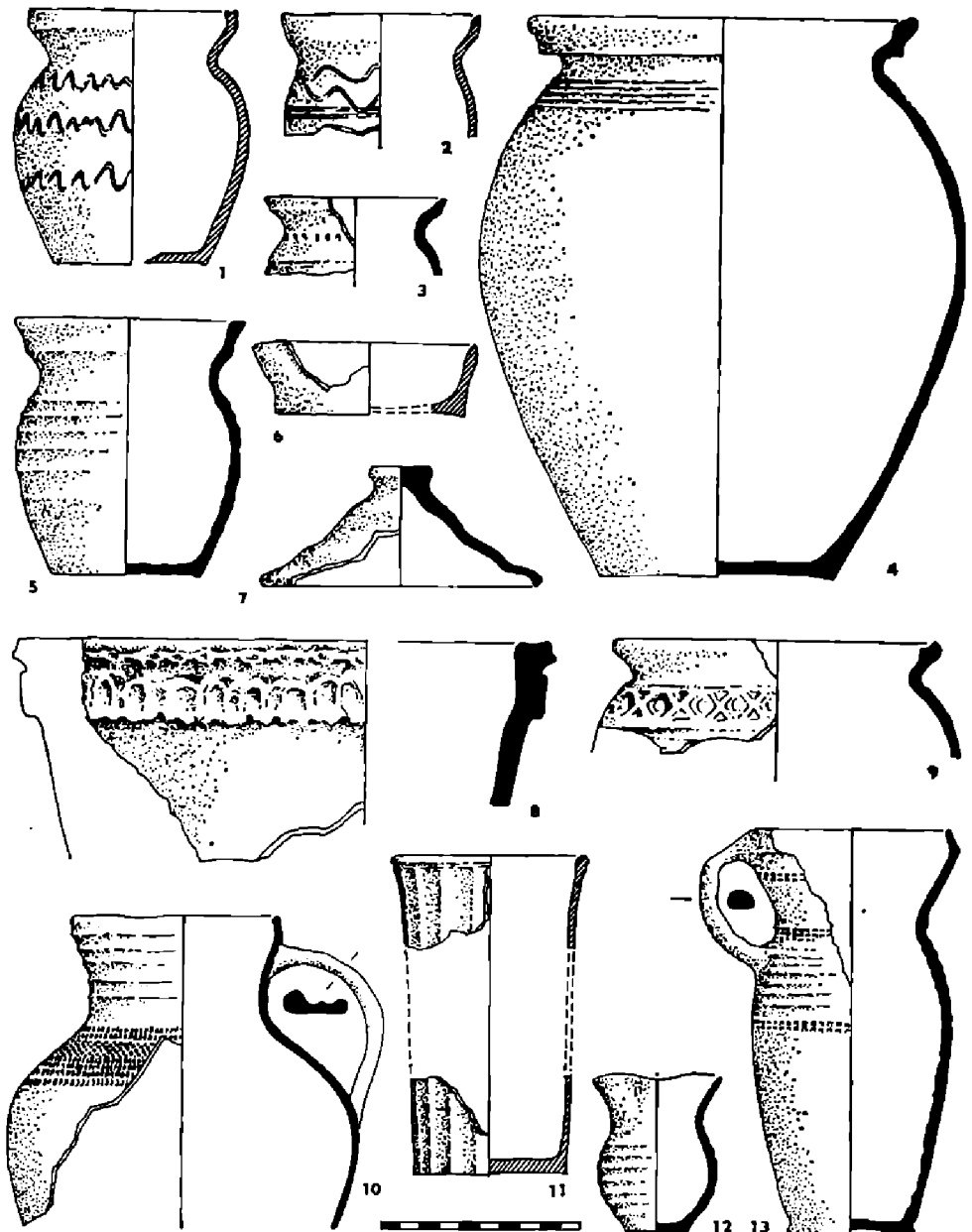

Obr. 2. Ukážky z územného okruhu sivej keramiky. 1 — Bratislava — Primaciálne nám; 2 — Bratislava-Rybárska brána; 3 — Budmerice; 4 — Trakovice; 5, 7, 10, 11 — Trnava; 6 — Bratislava-Kapitulská 15; 8 — Bratislava-Ondrejská ul.; 9 — Boleráz; 12 — Bratislava-Jiráskova ul. Vysvetlivky: čierny profil — sivá keramika; šrafovaný profil — hnedosivá až hnedočervená keramika; čistý profil — biela keramika.

morfologické znaky, s keramikou za hranicami Slovenska na susednom území severnej Moravy a Poľska.

Všetky špecifické znaky okruhu s farebnou keramikou sa môžu viac ako v iných okruhoch prejaviť na určitých lokalitách s rôznou intenzitou. Príkladom je nález troch solitérnych nádob z Euborče (Nešporová—Hoššo 1971), ktorých archaická technológia výroby a s tým súvisiace znaky kontrastujú s typmi nádob pokročilej druhej etapy. Nález dokladá existenciu izolovanej dielne v rozdrobenom osídlení horského prostredia, ktoré výrazne zaostávalo za mestami a veľkými feudálnymi sídlami.

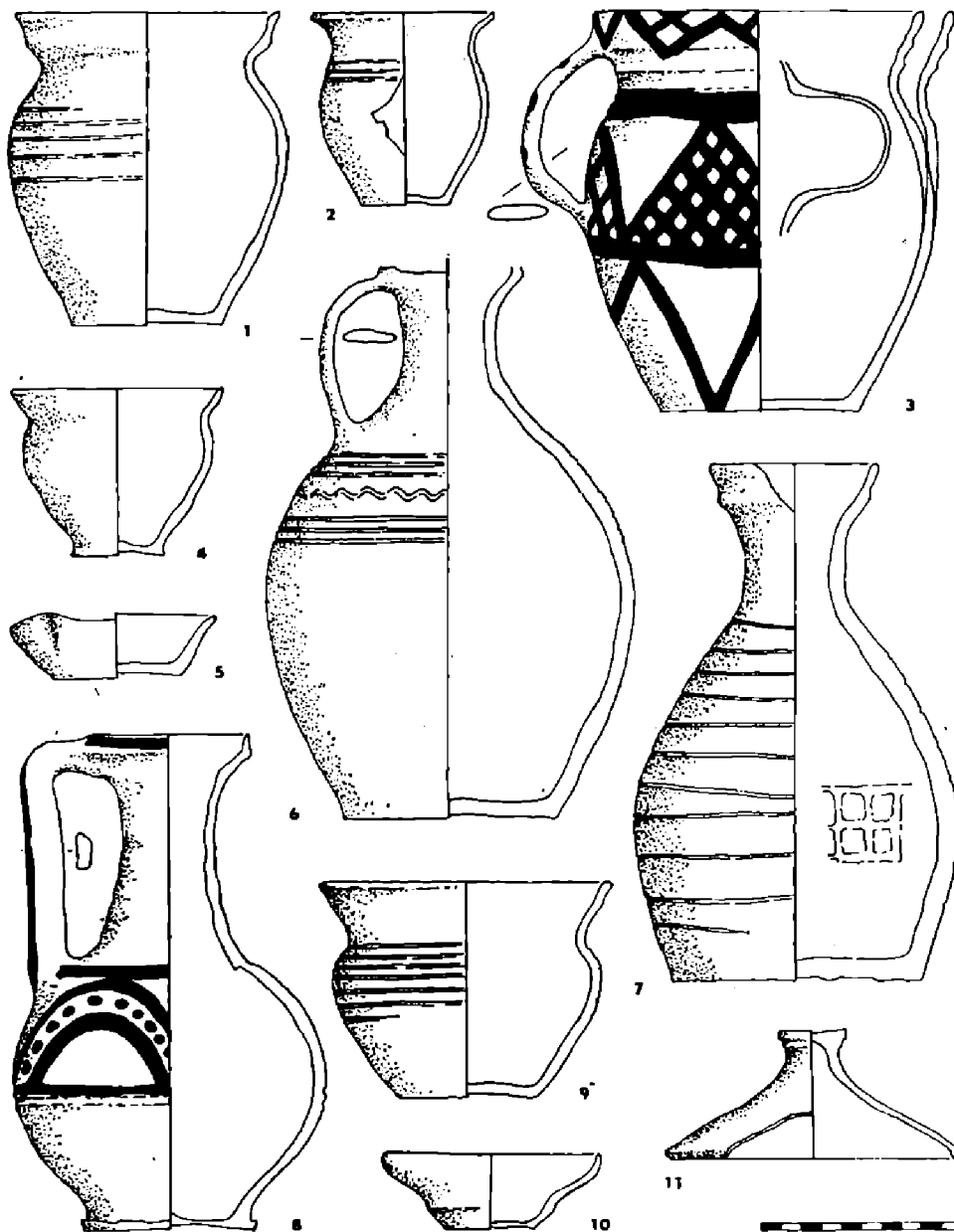
Na juhu susedil okruh s farebnou keramikou. Základom špecifického prejavu tejto oblasti boli bohaté ložiská bielych ílov, ktoré sa koncentrovali na strednom Slovensku v tzv. Poltárskej formácii a na východe v južnej časti Košickej kotliny (Horváth 1969). Archeologický materiál pre poznanie bielej ma-

Obr. 3. Ukážky z územného okruhu farebnej keramiky. 1, 6, 9 — hrad Likava; 2, 3, 4, 10, 11 — hrad Liptov; 5 — Jasenové; 7, 8 — hrad Liptovský Hrádok; 12, 13 — Zvolen.

Iovanej keramiky priniesli okrem systematických výskumov v Poltári (Hrubec 1971), Šiatorošskej Bukovinke (Hrubec 1982), Rimavskej Sobote (Drenko 1970; 1973), Jelšave (Olexa—Tököly 1976), Obišovciach (Polla 1964) a Svinici (Čaplovič 1981), tiež záchranný výskum v Trebišove (uskutočnil J. Chovanec) a hlavne hromadný nález zo studne vo Filakove [uložený v Novohradskom múzeu].

Hrnčiarí, ktorí začali už od konca 12. stor. nahrádzať na tomto území farebnú hlinu bielou, nadviazali na morfológiu staršej keramiky a okrem bleheho črepu nadobúdali okruh iba pozvoľne i druhý hlavný špecifický znak, maľovanie. Medzi typmi a tvarmi nádob nachádzame veľa príbuzného s okruhom farebnej keramiky. Hlavne hrnce, ako základný typ, sa líšia viac-menej iba menej výraznou profiláciou dohora vyťahnutých okrajov (obr. 4:1). Hrncom podobnú profiláciu okraja i tvar tela má od začiatku druhý najpočetnejší a pre tento okruh špecifický typ nádoby — fľaša. Jej základný tvar je dedičstvom z neskororímskeho obdobia (Sóos 1968, s. 38) a prežíva do druhej etapy, vo výnimočných prípadoch už s uchom (obr. 4:6, 7). V tretej etape sa z pôvodného tvaru

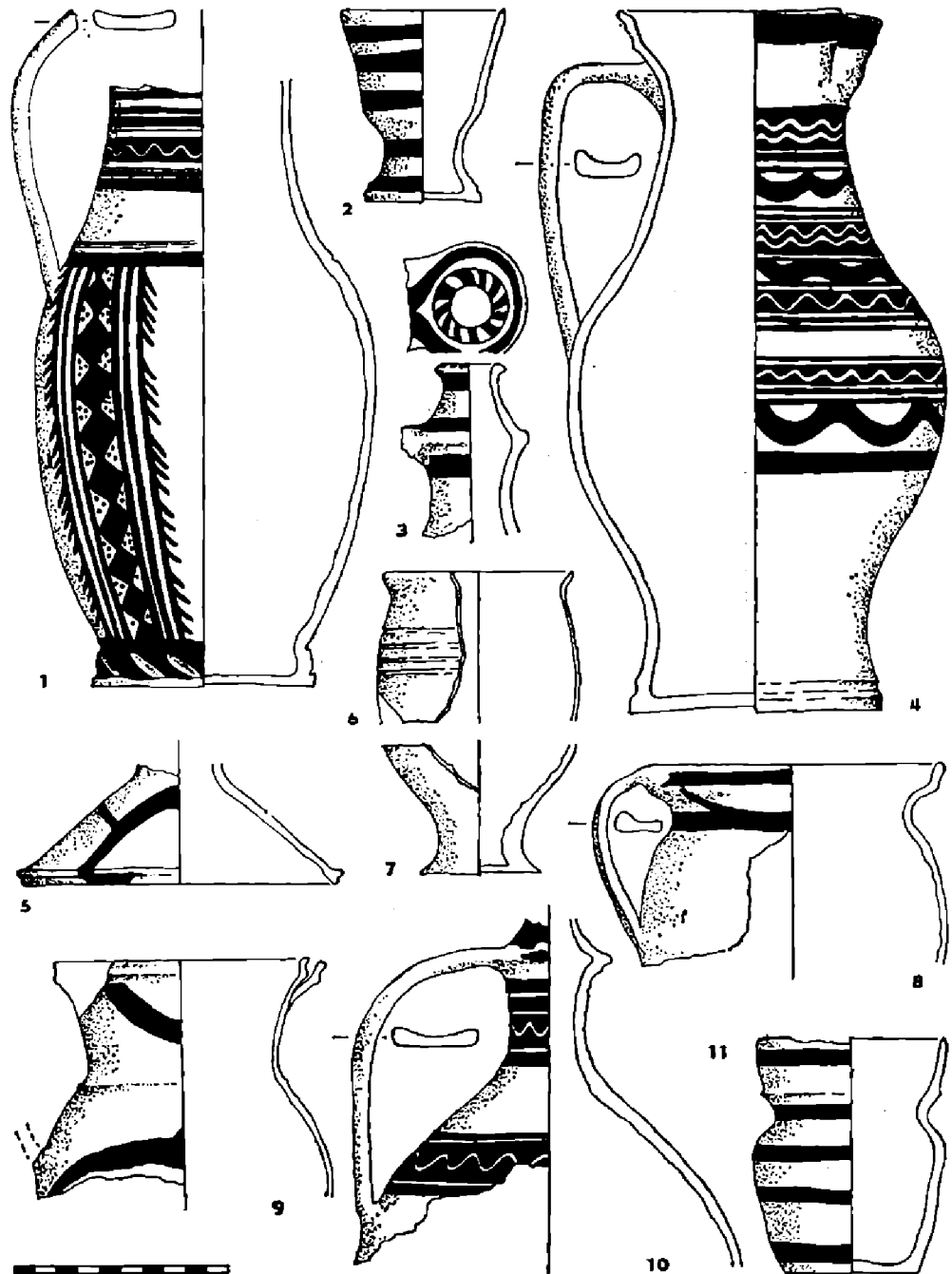

Obr. 4. Ukážky z územného okruhu bielej maľovanej keramiky. 1–3, 6, 8 — Filakovo-studňa; 4, 5 — Filakovo-hrad; 7 — Veliká nad Ipľom; 9 — Filakovo (?); 10 — Banská Štiavnica; 11 — Rimavská Sobota-Sobôtka.

vyvinula nádoba s uchom a zúženým ústím, známa v ľudovej keramike pod názvom „sova“ (obr. 5:3, 10).

Okrem fľaš vyrábali bieli hrnčiarri od začiatku prvej etapy i malé hrncovité tvary a šálky s vysokým lievikovite roztvoreným okrajom (obr. 4:4, 9), ktoré v druhej a hlavne v tretej etape nahradili pohármi rôznych tvarov so zúženou nôžkou (obr. 5:2, 6, 7). Od 14. stor. obohatili stolovú keramiku i rôzne tvary džbánov, z ktorých predovšetkým exempláre s guľovitým telom a vysokým hrdlom z ostatného územia Slovenska nepoznáme (obr. 4:8). Túto špecifickú tvarovú pestrosť stolovej keramiky vyvolala biela farba základnej suroviny a spôsob výzdoby.

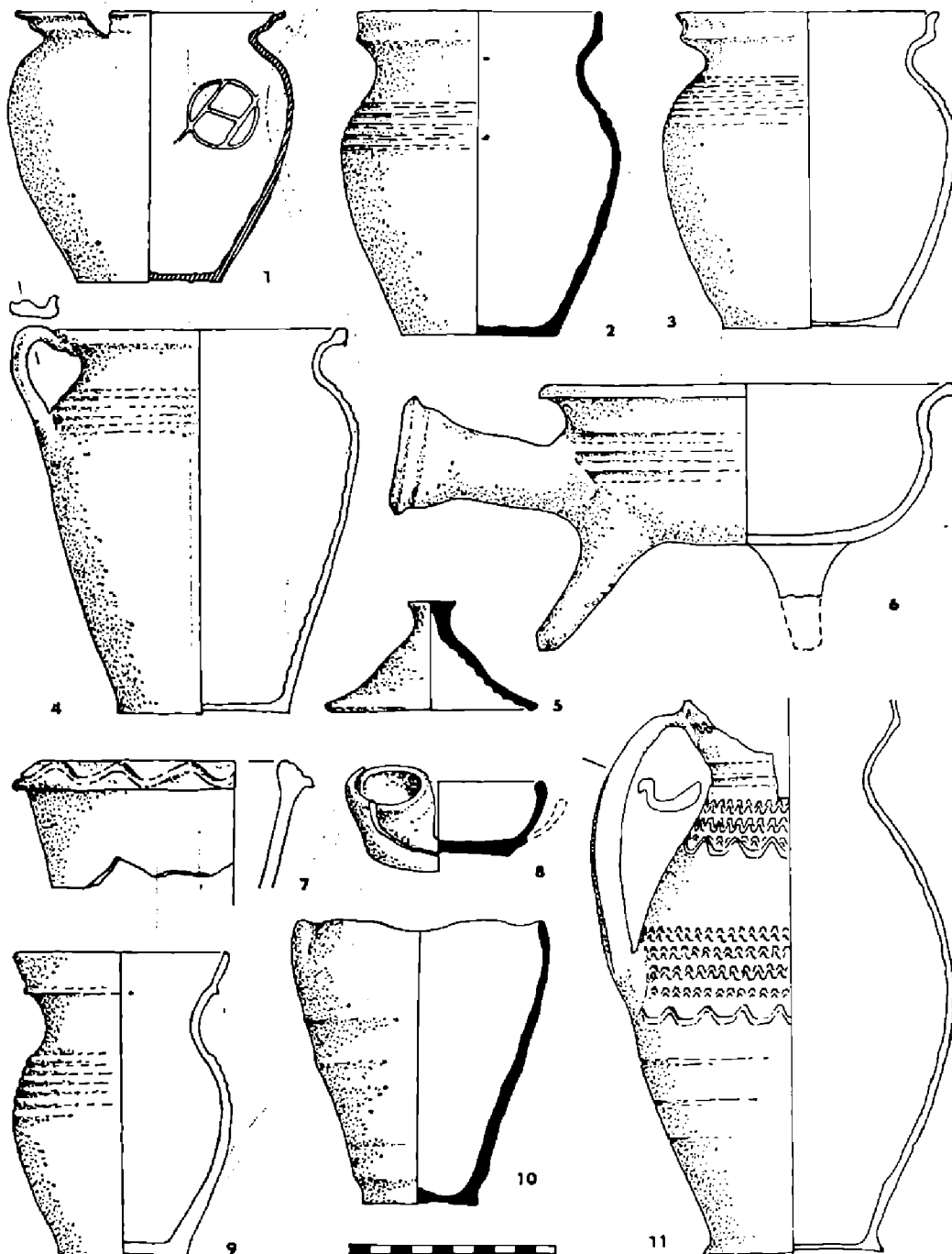
Vo výzdobe môžeme tiež najlepšie sledovať vývojové zmeny, ktoré sú výrazné zvlášť na keramike zo stredného Slovenska. Pre tento okruh typické maľovanie červenohnedou hlinkou začalo suplovať rytú výzdobu na stolovej keramike okolo polovice 13. stor. (obr. 5:11; Polla 1958, tab. IX). Samostatná rytá výzdoba však prežíva vo forme závitnice, ojedinele i vlnovky, na hrncoch a fľa-

Obr. 5. Ukážky z územného okruhu bielej maľovanej keramiky, 1, 3 — Rimavská Sobota; 2, 4 — Filakovo, 5 — Obišovce; 6, 7 — Jelšava-Hradovisko; 8, 10 — Rimavská Sobota-Sobôtka; 9 — Trebišov; 11 — Košice (?).

šliach až do konca druhej etapy a v prvej etape nachádzame na pleciach nádob i zdobenie radom vrypov. Vývoj rytej výzdoby smeroval od riedkej závitnice po celom tele k hustému pásu na pleciach nádob (obr. 4).

V maľovanej výzdobe sú najjednoduchšie vodorovné pásy po celom povrchu tela nádob od začiatku prvej etapy do konca vrcholného stredoveku. Od polovice prvej a hlavne v druhej etape je typické maľovanie v ohraničených vodorovných pásoch na vydutine, jednoduchými alebo zdvojenými kruhmi, polkruhmi alebo trojuholníkmi. Línie obrazcov často dopĺňajú bodky alebo ozubenie a ich plochu niekedy vyplňa šikmé šrafovanie alebo mrežovanie. Maľovaný dekor prekryval horizontálne ryhy, príp. rytú drobnú vlnovku, ktoré hrnčiar vyrýval predovšetkým ako pomocný výzdobný prvok (obr. 4:3, 8). Už pred zánikom tohoto dekoru maľovali hrnčiar i v zvislých pásoch, ktoré sa napájali na horizontálny pás ornamentu pod hrdlom (obr. 5:1), ktorého zdobivosť zvyrazňovali so sgrafito-

Obr. 6. Ukážky z územného okruhu bielej keramiky. 1, 3—6, 8, 10, 11 — Kremnica-hrad; 2 — Koš; 7, 9 — Blatnica-Sebeslavce. — Kresby: Jozef Hoššo.

vým efektom rytými ryhami, vlnovkou alebo radom vrypov. K všeobecnému rozšíreniu sgrafitového rytia, ojedinele i vkolkovania kolieskom, dochádza od konca 15. stor. Od tohoto obdobia na luxusnom riade prevládajú vo výzdobe tiež široké vodorovné pásy a vlnovky ako farebný podklad (obr. 5:4, 10). Od tretej etapy okrem stolovej zdobili maľovaním i kuchynskú keramikú — najčastejšie jednoduchý pásik zvýrazňoval pod hrdlom hrnca tektonickú stavbu (obr. 5:8).

Vo východnej časti okruhu s bielou maľovanou keramikou vývoj spôsobu rytej i maľovanej výzdoby bol v základe zhodný so stredoslovenskou časťou, ale aplikované maľované motívy boli jednoduchšie. Keď stredoslovenskí hrnčiari zdobili v druhej polovici prvej a celú druhú etapu ornamentom v širokých vodorovných pásoch, na východnom Slovensku bolo obľúbené maľovanie jedno-

duchými oblúkmi od dna, menej často od okraja ústia, po celom povrchu tela alebo hrdle nádoby. Plochu vo vnútri oblúkov vyplňali niekedy šrafovaním. Tiež ornament zvislých pásov nenašiel na východnom Slovensku uplatnenie. Čiastočnú aplikáciu vertikálneho zdobenia nachádzame iba na džbáne z Krásnej Hôrky (Polla—Slivka—Vallašek 1981, obr. 16:9). Doteraz nepoznáme z východu ani bohaté zdobenie širokých maľovaných pásov a vlnoviek a sgrafitovo rytý ornament nachádzame od konca tretej etapy a neskôr iba v spojení s jednoduchým pásikom pod hrdlom nádob.

Pri sledovaní rozlohy okruhu s bielou maľovanou keramikou je výrazná jeho koncentrácia do nížinnej časti v mieste najväčšieho výskytu bielych ílov. Na južnom okraji územia Štiavnických vrchov, Slovenského Rudohoria, Slánskeho pohoria a Vihorlatu je už výrazné presahovanie okruhu s farebnou keramikou. Na juhu prekračuje okruh hranice Maďarska a pri vzájomnom porovnávaní keramiky z oboch štátov je materiál zo Slovenska morfológicky bohatší. Preto predpokladáme, že veľké hrnčiarске strediská, predovšetkým v okolí Poltára, vážne konkurovali exportom svojich výrobkov i maďarským bielym hrnčiarom, podobne ako to dokladajú etnografické paralely z neskoršieho obdobia (Markuš 1973).

V priebehu rozdeleného vývoja na dve veľké oblasti s farebným a bielym črepom od začiatku vrcholného stredoveku, vznikol nový okruh na území, ktorého jadro tvorí hornatá oblasť Hornonitrianskej kotliny, horného Turca a horného Tekova. Sem preniká v 14. stor. výrazná nemecká kolonizácia a na jeho konci vzniká okruh s bielou keramikou, ktorú poznáme z archeologických výskumov zaniknutej dediny Sebeslavce v Blatnici (Slaninák 1975), Vyšehrada v Jasenove (Remiášová 1981), Kremnici a hradu Šášov v Žiari nad Hronom (Hoššo 1981) i z ojedinelých nálezov z Veľkej Lehôtky a Topoľčian (Stredoveká keramika 1963, obr. 19).

V tejto oblasti približne od polovice druhej etapy, vedľa pôvodnej keramiky s nerovnomerne sfarbeným hnedým až čiernym črepom, vyskytuje sa i skupina bielej a sivej keramiky. Na dnách všetkých troch druhov nádob boli v ojedinelých prípadoch plastické značky, ale v sivej a hlavne bielej keramike prevládali už zrezávané dna. Táto skutočnosť, s prihliadnutím na ostatné sprievodné znaky, relatívne datuje bielu a sivú keramikú ako mladšiu. Keramika s farebným črepom zaniká v mieste intenzívneho výskytu bielej keramiky na začiatku 15. stor. (obr. 6:1). Sivá a biela keramika sa vyskytujú vedľa seba celé 15. stor. tak, že na severe v centre okruhu prevládal biely a na juhu Žiarskej kotliny mal miernu prevahu sivý riad. Pre obidva druhy hrnčiarских výrobkov ťažili hlinu z miestnych zdrojov.

Biela keramika obsahovala všetky základné typy tretej etapy okruhu s farebnou keramikou, čím sa líši od bielej maľovanej keramiky, ktorá nepoznala hlboké misy ani panvice na nôžkach (obr. 6:3, 4, 6, 7, 9, 11). Podobnosť okruhu s bielou keramikou s okruhom s farebnou keramikou podčiarkuje i výzdoba. Ani v jednom prípade nemôžeme potvrdiť miestnu maľovanú výzdobu. Hrnce a panvice na nôžkach zdobili na vydutíne pásom žliabkovej rytej závitnice a stolovú keramikú a bežne i hlboké misy kolieskom vkoľkovaným ornamentom a ojedinele i rytou vlnovkou. Okrem toho, rovnako ako na farebnej keramike, hrnčiar i diferencovali zrnitosť hĺn pri vytáčaní kuchynského a stolového riadu. V rámci okruhu iba bielu keramikú (panvice na nôžkach a hrnce) už od začiatku tretej etapy znútra zeleno glazovali, podobne ako čelné dosky z bielej hliny vyrábaných komorových kachlíc. Vďaka efektnému sfarbeniu, môžeme sledovať vývoj bieleho riadu v prostredí Kremnice i v 16. a 17. stor.

Sivú keramikú vyrábali iní hrnčiar i ako bielu. V mieste ich najrovnomer-

nejšieho spoločného výskytu mesta a hradu v Kremnici svedčia o tom výrazné morfológické rozdiely. Medzi sivými nádobami sa doteraz nevyskytli hlboké misky a panvice na nôžkach. Naopak, prevládajúce percentuálne zastúpenie medzi sivou keramikou, predovšetkým v Kremnici, majú gotické a hlavne široko roztvorené lievikovité poháre, ktoré medzi bielym riadom nenachádzame (obr. 6:10). Tiež predovšetkým zo sivej hlíny vyrábali hrnčiari osvetľovacie kahančeky tzv. palčiaky, charakteristické pre miestne banícke prostredie (obr. 6:8). Hlina sivých nádob obsahovala značnú prímes jemne zrnitého piesku bez rozdielu u všetkých typov nádob, čím sa tiež líšili od ostro zrnitého kuchynského alebo jemne plaveného stolového bieleného riadu. Po všeobecnom rozšírení glazúry koncom tretej etapy a s tým spojeným oxydačným vypaľovaním, zaniká sivá keramika na seve okruhu ešte pred koncom 15. stor. a na juhu sa stretávame s jej prežívaním v podobe zadymovaného riadu i v nasledujúcich storočiach.

Na záver považujem za potrebné zdôrazniť, že načrtnuté vývojové etapy a delenie na územné okruhy mali za cieľ poukázať na keramiku nielen ako najmasovejšie zastúpený druh materiálnej kultúry v archeologických nálezoch, ale tiež na jej nenahraditeľnú vypovedaciu schopnosť. Napriek pochybnostiam zo strany niektorých bádateľov, je možné generalizovanie mnohých individuálnych znakov vo vývoji i tak rôznorodého materiálu akým je hrnčiarsky tovar. Okrem toho je ale nevyhnutné sledovanie špecifických znakov jednotlivých územných okruhov, a úzko lokálnych prejavov. Na báze takto získaných poznatkov o stredovekom hrnčiarstve je možné sledovanie ekonomického a sociálneho vývoja a stykov medzi jednotlivými územiami.

Literatura

- Čaplovič D., 1981: Stredoveká dedina vo Svinici a jej význam pre poznanie stredovekého osídlenia na východnom Slovensku. *Archaeologia historica* 7, 499—504.
- Drenko Z., 1970: Archeologický výskum tureckého hradu „Sobôtka“. *Zborník SNM, História* 10, 139—175.
- 1973: Turecký hrad Sobôtka pri Rimavskej Sobote. *Vlastivedné štúdie Gemera* 2, 79—84.
- Hanuliak M.—Zábojník J., 1980: Výskumy z obdobia stredoveku na trase Sústavy vodných diel na Dunaji. *Archaeologia historica* 5, 193—208.
- 1981: Najnovšie výsledky výskumu v Chľabe, okr. Nové Zámky. *Archaeologia historica* 6, 505—512.
- Hlinka J.—Hoššo J., 1980: Historickoarcheologický výskum peňazokazeckej dielne v Liptovskej Mare. *Zborník SNM, História* 20, 237—260.
- Horváth J., 1969: Surovinová základňa ľudovej keramiky na Slovensku. *Umění a řemesla* 5, 249—251.
- Hoššo J., 1970: Nález stredovekej keramiky v Trnave. *Musaica* 10, 23—35.
- 1971: Biela stredoveká keramika na Slovensku podľa doterajšieho stavu bádania. *Musaica* 11, 61—70.
- 1981: Archeologický výskum hradu Šášov a zámku v Kremnici. *Archaeologia historica* 6, 457—466.
- Hrubec I., 1971: Výskum zaniknutej dediny Dolný Poltár. *AR* 23, 69—79.
- 1982: Hrádok v Šiatoroškovej Bukovinke okr. Lučenec. *Archaeologia historica* 7, 311—316.
- Írásné M. K., 1973: A budavári Disz tér 8 sz. telken feltárt kút leletei. *Budapest Régiségei* 23, 195—210.
- Jeršová M., 1980: Príspevok k dejinám hrnčiarstva a keramiky na Slovensku. *Historické štúdie* 6, 311—319.
- Z dejín hrnčiarstva v Žiline. *Vlastivedný zborník Považia* 10, 67—75.

- Kraskovská L., 1948—49: K otázke datovania stredovekej keramiky. *Historica Studia* 6—7, 135—153.
- Krupica O., 1978: Stredoveké Krásno. *Západné Slovensko* 5, 169—333.
- Markuš M., 1973: Odbyt a spôsoby predaja šivetických hrnčiarских výrobkov na prelome 19. a 20. stor. *Gemer* 1, 91—106.
- Nešporová T.—Hoššo J., 1971: Stredoveká keramika so značkami na dnách z Trenčianskeho múzea. *Vlastivedný zb. Trenč. múzea*, 124—128.
- Olexa L.—Tőköly G., 1976: Zisťovací výskum na stredovekej lokalite Hradovisko v Jelšave. *AVANS*, 206—208.
- Pífil A., 1965: Nález stredovekej hrnčiarскеj pece na Primaciálnom námestí v Bratislave. *Bratislava* 1, 63—90.
- Polla B., 1958: K problematike vzniku Starého Mesta v Banskej Štiavnici. *SIA* 6, 453—477.
- Stredoveké obilné jamy v Budmericiach. *Slovenský národopis* 7, 517—559.
- 1962a: Pamiatky hmotnej kultúry 15. stor. z Posádky pri Gajaroch. *Zborník SNM, História* 2, 107—140.
- 1962b: Zaniknutá stredoveká osada na Spiši (Zalužany). *Bratislava*.
- 1964: Stredoveký hradok v Obišovciach. *SIA* 12, 467—484.
- 1971: Kežmarok. Výsledky historickoarcheologického výskumu. *Bratislava*.
- 1979: Bratislava západné suburbium. *Bratislava*.
- Polla B.—Rejholec E., 1961: Nález stredovekých hrnčiarских pecí v Hlohovci. *Slovenský národopis* 9, 259—269.
- Polla B.—Slivka M.—Vallašek A., 1961: K problematike výskumu hrádkov a hradov na Slovensku. *Archeologia historica* 6, 361—406.
- Remiašová, M., 1961: Hradisko Vyšehrad. *Archeologia historica* 6, 467—473.
- Slaninák M., 1975: K otázke stredovekého dedinského domu na severnom Slovensku. *Zborník SNM, Etnografia* 16, 170—189.
- Socháň P., 1900: Vývin keramiky a slovenská majolika. *Sborník MSS* 5, 26—46, 97—132.
- Středověká keramika, 1963: *Středověká keramika v Československu*. Praha.
- Vallašek A.—Plachá V., 1971: Príspevok k osídleniu bratislavského Podhradía. *Bratislava* 7, 5—38.
- Zolnay L., 1977: Az 1967—75 évi Budavári ásatásokrol az itt talált gótikus szoborcsoportról. *Budapest Régiségi* 24/3—4.

Zusammenfassung

Entwicklungsübersicht der mittelalterlichen Keramik in der Slowakei

Im mittelalterlichen archäologischen Fundgut nimmt die Keramik als häufigste Erkenntnisquelle der materiellen Kultur eine wichtige Stellung ein. Die Anfänge ihrer Erforschung reichen bis in das vergangene Jahrhundert zurück, an dessen Ausklang die erste synthetische Arbeit von P. Socháň erschienen ist. Mit der Zunahme zufälliger Funde und Funde aus systematischen Untersuchungen entstanden Schlüsselarbeiten, in denen sich die Forscher monothematischen Fragen widmete oder auf Analysen großer Fundserien gestützt allgemein gültige Erkenntnisse brachten.

Nach den bisherigen Forschungsergebnissen und dem zugänglichen dreidimensionalen Material zu schließen kann man die Keramik des gipfelnden Mittelalters annähernd in die Zeit vom Ende des 12.—Mitte des 13. bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts datieren. Trotz der starken formalen Verschiedenheit der Keramik aus der ganzen Slowakei lassen sich bestimmte Merkmale relativ genau chronologisieren oder sogar für breite Gebiete generalisieren. Zu den generalisierten Merkmalen kann man vor allem technologische Elemente stellen, die sich hauptsächlich im Dekor widerspiegeln, sowie die typologische Struktur, die in der relativ kurzen Zeit des gipfelnden Mittelalters auf markante Änderungen zurückblickt. Auf diesen Grundlagen hat der Autor drei Entwicklungsetappen der hochmittelalterlichen Keramik in der Slowakei bestimmt.

Die Untergrenze der ersten Etappe reicht von der Mitte des 13. bis zum Ende des 12. Jahrhunderts und hat annähernd bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts gedauert. Sie äußerte sich in technologischer Hinsicht mit der markanten Abnahme der Glimmer-

beimengungen im Lehm, der vollkommenen Vorherrschaft des Drehens ganzer Gefäßwände, dem häufigeren Vorkommen reduktionsgebrannter Ware, und im Süden der mittleren und östlichen Slowakei im Ersatz der bis dahin verwendeten farbigen Lehme durch weißgebrannte Tonerden. Schon am Anfang dieser Etappe oder erst in deren Verlauf erscheinen in der Typenstruktur bisher seltene oder ganz unbekannte Gefäße: Deckel, Lampen Flaschen, Schüsseln, Schalen, Krüge, während die in der Südslowakei verbreiteten Hängekessel zu verschwinden beginnen. Im Südosten sind die Topfränder gewälzt, auf dem übrigen Gebiet hohl profiliert. Im Dekor überwiegen geritzte einfache Spiralen, neben denen auch Wellenlinien und Strichreihen überdauern. Durch diese ganze Etappe ziehen sich plastische Marken am Gefäßboden, der noch immer rau bleibt.

In der zweiten Etappe (Mitte des 14. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts) legten die Töpfer hohen Wert auf die Formbarkeit des Lehms und differenzierten dessen Körnung ja nach der Art der Ware. Kleinere Gefäße drehten sie gegen Ende dieser Etappe bereits aus einem Lehmstück, wofür, abgesehen von der regelmäßigen Handschrift des Töpfers, auch die Spuren nach dem Abschneiden von der Scheibe an den Böden mancher Gefäße und den knopfartigen Griffen der kegelförmigen Deckel sprechen. Bereits vom Anfang dieser Etappe an erscheinen tiefe Schüsseln, an ihrem Ende auch Pfannen auf Füßen, mit denen die Entwicklung der typologischen Hauptstruktur der mittelalterlichen Keramik gipfelte. Als neues Element erscheint am Ende der Etappe auch die Glasur, vorerst allerdings nur in Ausnahmefällen.

In der dritten Etappe, der zweiten Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts, hat die Entwicklung der mittelalterlichen Keramik in der Slowakei ihren Höhepunkt erreicht, was den Reichtum an Typen, Formen, Dekorarten und technischen Niveau anbelangt. Auf technologischen Gebiet wurde das Drehen auf der Töpferscheibe allgemein gebräuchlich, das Brennen in Reduktionsatmosphäre überwog eindeutig und der graue Scherben wurde manchmal zu Stahlglanz überbrannt.

Neben den mittelalterlichen Haupttypen muß man offenbar, nach bisher vereinzelt Fragmenten seichter Teller aus Kremnica zu schließen, auch mit der Erzeugung dieser typisch neuzeitlichen Waren rechnen. Die außerordentlich bunte Palette von Formen belegt hauptsächlich die Tafelkeramik, bei der man alle Arten des mit Mittelalter applizierten geritzten, plastischen, geprägten und gemalten Dekors findet. Die Glasuren sind nun häufiger, nicht nur auf der Tafelkeramik, sondern auch auf der Küchenkeramik (Fußtöpfen und —pfannen). Das Ende dieser Etappe war vom allmählichen Antreten der sogenannten Volkskeramik, meist mit ziegelrotem Scherben, erhöhtem Sandgehalt im Lehm, einfachen, funktionell ausgeprägten Formen und ausgedehnteren Glasuren gezeichnet.

Außer gemeinsamen Merkmalen, findet man auf dem ganzen Gebiet der Slowakei zahlreiche spezifische Regionalmerkmale. Es ist vor allem der Werkstoff, nach dem sich das ganze Gebiet in je einen Bereich der aus farbigen Erden (Westslowakei und etwa nördliche Hälfte der Mittel- und Ostslowakei) und aus weißen Tonerden (Süden der Mittel- und Ostslowakei) hergestellten Keramik teilen läßt (Abb. 1).

Im Rahmen dieser genannten Bereiche tritt in dessen Südwesten ein Kreis reduktionsgebrannter grauer Keramik in den Vordergrund, der mit allen seinen Merkmalen an das österreichische Gebiet gebunden ist (Abb. 2). Das Niveau des Töpferhandwerks war hier höher als auf dem übrigen Gebiet, was die technische Vollendung und das frühere Vorkommen aller Gefäßtypen des Hochmittelalters verraten. Hinsichtlich der Morphologie fallen als spezifisch regional vor allem schüsselförmigeflache Stürzen, Pfannen ohne Füße, durch Abwälzen profilierte Topfränder und die Verzierung der Töpferware durch Ausnehmen breiter dekorativer Streifen in der Wandoberfläche ins Auge. Auch in diesem Produktionskreis markierten die Töpfer während des ganzen Hochmittelalters ihre Erzeugnisse mit geritzten, oft auch geprägten Zeichen.

Den sich im Nordwesten und Norden der Slowakei ausbreitenden Bereich mit farbiger Keramik charakterisiert angesichts des großen Umfangs und der geographischen Gegliedertheit dieses Gebiets die Menge der Abweichungen vom einheitlichen gemeinsamen Stil (Abb. 3). In allen drei Etappen erscheint neben der reduktionsgebrannten auch die oxydationsgebrannte Keramik, vor allem im Ostteil des Landes. Zum Unterschied vom Bereich mit grauer Keramik herrscht hier eindeutig die Hohlprofilierung der

Gefäßränder mit zahlreichen Varianten vor. Auch die Variabilität der Formen und Verzierung der einzelnen Gefäßtypen war bunter. Alle Merkmale finden Analogien auf den Nachbargebieten Polens und Nordmährens.

Im Süden der mittleren und östlichen Slowakei findet man den Bereich mit weiß gemalter Keramik, die an die Fundstätten weißer Tonerden in der Umgebung von Poltár und im Süden des Beckens von Košice gebunden ist (Abb. 4, 5). Von Anfang an ist hier neben dem Topf in der typologischen Struktur auch die Flasche vertreten und die Töpfer legten hohen Wert auf den typologischen und formalen Reichtum der Tafel- oder Tischkeramik. Allmählich trat der gemalte an die Stelle des geritzten Dekors, der lange auf der Küchenkeramik dominiert hatte. Auf der Tafelkeramik gipfelte der gemalte Dekor gegen Ende der letzten Etappe, als man in die gemalten Streifen Sgraffitoornamente ritzte, ausnahmsweise auch mit Hilfe von Stempeln einprägte. Die ganze Zeit über existierte ein Unterschied zwischen der westlichen und östlichen Hälfte dieses Bereichs, deren Dekor und Formen einfacher waren. Bei dem Vergleich mit dem sehr ähnlichen Material aus dem Nachbargebiet Ungarns erkennt man, daß die slowakische Keramik morphologisch reicher ist und kann deshalb auch ihren Export nach Süden voraussetzen, wo sie mit der ungarischen weißen Ware konkurrierte.

Etwa um die Mitte der zweiten Etappe entsteht in der mittleren Slowakei ein Kreis mit weißer Keramik (Abb. 6), auf dessen Gebiet die ursprünglich farbige Keramik von der weißen Ware verdrängt wurde, neben der man vor allem in Kremnica und Umgebung im ganzen 15. Jahrhundert auch graue Gefäße herstellte. Ein spezifisches Merkmal der weißen Keramik war, daß man sie auch durch Ritzen (vor allem die Küchenkeramik) oder geprägten Dekor (Tafelkeramik) verzierte. Nach der Verbreitung der Glasur, und in ihrem Zusammenhang des Oxydationsbrennens, verschwand die graue Keramik, während die weiße auch im 16. und 17. Jahrhundert überdauerte, wie die Funde aus Kremnica beweisen.

Texte zu den Abbildungen:

- Abb. 1. Karte der Gebietsbereiche in der dritten Entwicklungsphase der mittelalterlichen Keramik (zweite Hälfte des 15. Jh.).
- Abb. 2. Fundproben aus dem Gebietsbereich der grauen Keramik. 1 — Bratislava, Primaciálne nám.; 2 — Bratislava — Rybárska brána; 3 — Budmerice; 4 — Trakovice; 5, 7, 10, 11 — Trnava; 6 — Bratislava, Kapitulská 15; 8 — Bratislava, Ondrejská ul.; 9 — Boleráz; 12 — Bratislava, Jiráskova ul. Erklärungen: schwarzes Profil — graue Keramik; schraffliertes Profil — braungraue bis braunschwarze Keramik; reines Profil — weiße Keramik.
- Abb. 3. Proben aus dem Gebietsbereich der farbigen Keramik. 1, 6, 9 — Burg Likava; 2, 3, 4, 10, 11 — Burg Liptov; 5 — Jasenové; 7, 8 — Burg Liptovský Hrádok; 12, 13 — Zvolen.
- Abb. 4. Proben aus dem Gebietsbereich der weiß bemalten Keramik. 1—3, 6, 8 — Filakovo, Brunnen; 4, 5 — Filakovo, Burg; 7 — Veliká nad Ipľom; 9 — Filakovo (?); 10 — Banská Štiavnica; 11 — Rimavská Sobota, Sobôtka.
- Abb. 5. Proben aus dem Gebietsbereich der weiß bemalten Keramik. 1, 3 — Rimavská Sobota; 2, 4 — Filakovo; 5 — Obišovce; 6, 7 — Jelšava, Hradovisko; 8, 10 — Rimavská Sobota, Sobôtka; 9 — Trebišov, 11 — Košice (?).
- Abb. 6. Proben aus dem Gebietsbereich der weißen Keramik. 1, 3—6, 8, 10, 11 — Kremnica, Burg; 2 — Koš; 7, 9 — Blatnica, Sebeslavce.

Zeichnungen: Jozef Hoško.

